

Жумаева С. К.

Бухоро юқори технологиялар
муҳандислик-техник институти
катта ўқитувчиси

ИНВЕСТИЦИЯЛАР САМАРАДОРЛИГИ ВА УНИ БАҲОЛАШ УСЛУБЛАРИ

Инвестицияларнинг иқтисодий самарадорлигини ошириш давлат, ташкилотлар ва корхоналарнинг муҳим вазифаларидан бири бўлиб ҳисобланади. Инвестициялар иқтисодий самарадорлигини ошириш муаммосининг моҳияти – ҳар бир бирликда моддий, меҳнат ва молиявий харажат эвазига кўпроқ ҳажмдаги маҳсулот ишлаб чиқариш, хизматлар, фойда ва миллий даромадга эришишдан иборат.

Энг аввало “самарадорлик” ва “самара” тушунчаларининг моҳияти устида тўхталиб ўтишимиз лозим. Иқтисодий самара дейилганида, ишлаб чиқариш ҳажмини, меҳнат унумдорлигини ошириш, миллий даромадни кўпайтириш ёки бошланғич ва жорий харажатларни камайтириш тушунилади. Ижтимоий самара халқ фаровонлигини ошириш, таълим даражасини ўстириш, бўш вақтни кўпайтириш ва бошқаларда намоён бўлади.

Самарадорлик (иқтисодий ва ижтимоий) иқтисодий ёки ижтимоий самаранинг унга эришишга сарфланган харажатларга нисбатидир. Буни қуйидаги тарзда ифода-лаш мумкин:

$$\text{Иқтисодий самарадорлик} = \frac{\text{Самара (натижа)}}{\text{Унга эришишга сарфланган харажатлар ёки қўлланилаётган ресурслар}}$$

Ижтимоий ишлаб чиқариш иқтисодий самарадорлигини баҳолашнинг мезони бўлиб ишлаб чиқариш харажатлари ёки ишлаб чиқаришда қўлланилган ресурсларга нисбатан миллий даромадни максимал кўпайтириш ҳисобланади.

Капитал қўйилмалар самарадорлиги муаммоси доимо долзарб бўлган ва унга

нафақат фанда, балки амалиётда ҳам катта эътибор берилган.

Собиқ иттифоқ Фанлар академияси Иқтисодиёт институтида қатор йиллар давомида капитал қўйилмалари самарадорлигини аниқлаш соҳасида илмий-тадқиқот ишлари олиб борилган. Натижада академик Т.С.Хачатуровнинг илмий раҳбарлигида капитал қўйилмаларининг иқтисодий самарадорлигини аниқлашнинг Намунавий (типовой) методикаси¹ ва соҳага харажатларнинг самарадорлигини аниқлашнинг вақтинчалик методикаси ишлаб чиқилган.

Кейинроқ, 1990 йилларда бошқа методикаларни тайёрлаш бўйича уринишлар бўлган, бироқ улар муваффақиятли чиқмаганлиги учун амалиётда кенг қўлланилмаган.

Т.С.Хачатуровнинг илмий раҳбарлигида ишлаб чиқилган ва ўша вақтдаги тегишли юқори органлар томонидан маъқулланган ва тасдиқланган капитал қўйилмалар иқтисодий самарадорлигини аниқлашнинг Намунавий (типовой) методикаси кенг қўлланилган ва ундан ҳозирги вақтда ҳам фойдаланилмоқда.

¹ Капитал қўйилмалари иқтисодий самарадорлигини аниқлаш намунавий (типовой) методикасининг учинчи нашри 1983 йилда чоп этилган, кейинчалик у бир неча марта қайта нашр қилинган.

Масалан, Россия Фанлар академияси ва Статистика вазирлигининг расмий нуқтаи назари бўйича халқ хўжалиги бўйича иқтисодий самаранинг миқдори умуман миллий даромад ҳажмининг ўсиши билан ўлчанади. Халқ хўжалиги бўйича иқтисодий самара унинг бўғинларида: тармоқлар, бирлашмалар, корхоналар, ташкилотларда юзага келадиган самарадан ташкил топади. Ижтимоий ишлаб чиқаришнинг ҳар бир юқори бўғини самарадорлиги кўп жиҳатдан қуйида турувчи бўғиннинг самарадорлиги билан белгиланади. Бундан хўжалик юритишнинг ҳамма даражаларидаги – корхона, ташкилот, бирлашма, тармоқ, бутун халқ хўжалиги даражасида самарадорликни ўрганиш зарурияти келиб чиқади.

Маълумки, ишлаб чиқаришни ва ижтимоий ҳаётнинг бошқа соҳаларини ривожлантиришнинг пировард натижаси бўлиб инсонинг ўзи ва унинг эҳтиёжлари ҳисобланади. Шу сабабли ишлаб чиқаришга инвестицияларнинг самарадорлигини соф иқтисодий самарадорлик эмас, балки ижтимоий-иқтисодий самарадорлик сифатида кўриб чиқиш лозим. Ҳар қандай иқтисодий жараённинг пировард натижаси бўлиб ижтимоий мақсадларга эришиш ёки ижтимоий масалаларни ҳал қилиш ҳисобланади. Шулардан келиб чиққан ҳолда бозор иқтисодиётини шакллантириш ягона мақсад эмас, балки ижтимоий мақсадларга эришиш воситаси бўлиши керак. Шунинг учун бозор иқтисодиётига баҳо беришда ижтимоий-иқтисодий самарадорликка эришиш нуқтаи назардан келиб чиқиш лозим.

Инвестицион режалаштириш ва лойиҳалаштиришнинг барча босқичларида капитал қўйилмалар иқтисодий самарадорлигининг ҳисоб-китобини олиб бориш мақсадга мувофиқдир.

Капитал қўйилмалар иқтисодий самарадорлигини ҳисоблаш кўрсаткичлари ва тартиби капитал қўйилмалар ижтимоий самарадорлигини аниқлаш Намунавий методикасида¹ белгиланади.

Намунавий методикага биноан капитал қўйилмаларнинг самарадорлиги режалаштиришнинг барча босқичларида аниқланади. Объектларни лойиҳалаштиришда самарадорлик икки турдаги кўрсаткичлар (коэффициентлар) – капитал қўйилмаларнинг умумий (абсолют) иқтисодий самарадорлиги ва нисбий иқтисодий самарадорлиги орқали аниқланади.

Умумий иқтисодий самарадорлик нисбий бўлиб, самаранинг уни олиш учун зарур бўлган харажатларга нисбати орқали аниқланади.

Капитал қўйилмаларнинг умумий (абсолют) иқтисодий самарадорлиги капитал харажатларнинг самарадорлигини аниқлаш учун ҳисоблаб чиқилади:

- алоҳида қурилиш лойиҳалари, объектлар, корхоналар бўйича;
- тармоқлар, хўжалик бирлашмалари бўйича;
- бутун халқ хўжалиги бўйича.

Иқтисодий самарадорлик коэффициенти билан бир қаторда капитал қўйилмаларнинг ўрнини қоплаш муддатлари ҳам ҳисоблаб чиқилади.

Алоҳида корхоналар, қурилишлар ва объектлар, алоҳида тадбирлар бўйича капитал қўйилмаларнинг иқтисодий самарадорлигини аниқлаш учун қуйидаги кўрсаткичлар ҳисоблаб чиқилади:

- капитал қўйилмалар иқтисодий самарадорлигининг коэффициенти (Скп).

Бу фойданинг капитал қўйилмалар ҳажмига нисбати сифатида қуйидаги формулалар орқали аниқланади:

$$Скп = \frac{\Phi}{K \text{ (умумий)}} \quad \text{ёки} \quad Скп = \frac{Q - T}{K}$$

$$Скп = \frac{Y - X}{K} \quad (\text{савдода})$$

Бу ерда: Φ – режалаштирилган давр бўйича йиллик фойда (бир йил, беш йиллик); K – объектларни қуришга капитал қўйилмалар (қурилаётган объектнинг смета қиймати); Q – корхона улгуржи баҳоларидаги (солиқсиз) бир йилда ишлаб чиқарилган (лойиҳа бўйича) маҳсулот қиймати; T – бир йилда ишлаб чиқарилган маҳсулот таннари; Y – савдо устамаси

1 Типовая методика определения экономической эффективности капитальных вложений. – М.: "Экономика", 1989.

(савдо чегирмалари ва устамалари) суммаси; X – муомала харажатлари суммаси.

2. Капитал қўйилмаларнинг ўрнини қоплаш муддати (M_{kp}). У капитал қўйилмалар ҳажмининг фойдага нисбати кўринишида қуйидаги формула ёрдамида аниқланади.

$$M_{kp} = \frac{K}{\Phi} \text{ (хамма корхоналар, қурилишлар ва объектлар бўйича умумий)}$$

$$M_{kp} = \frac{K}{Q - T} \text{ (ишлаб чиқариш соҳасида)}$$

$$M_{kp} = \frac{K}{Y - X} \text{ (савдода)}$$

Алоҳида тармоқлар, ташкилотлар, хўжалик бирлашмалари бўйича ўз маблағларидан ва банк кредитларидан фойдаланилганда қуйидаги кўрсаткичлар ҳисобланади:

капитал қўйилмалар иқтисодий самарадорлиги коэффиценти (C_{kp}) умумий фойда ўсишининг бу ўсишни келтириб чиқарган капитал қўйилмаларга нисбати сифатида, қуйидаги формула орқали аниқланади:

$$C_{kp} = \frac{\Delta \Phi}{K}$$

Бу ерда: $\Delta \Phi$ – капитал қўйилмалар келтириб чиқарган йиллик фойданинг ўсиши;

K – объектларни қуришга капитал қўйилмалар.

Капитал қўйилмалар ўрнини қоплаш муддати (M_{kt}). У капитал қўйилмаларнинг йиллик фойданинг ўсишига нисбати кўринишида қуйидаги формула ёрдамида аниқланади:

$$M_{kt} = \frac{K}{\Delta \Phi}$$

Бутун халқ хўжалиги бўйича умумий иқтисодий самарадорлик қиёсий баҳолардаги миллий даромад йиллик ўсишининг бу ўсишни келтириб чиқарган

капитал қўйилмаларга нисбати сифатида қуйидаги формула орқали аниқланади:

$$C_{xx} = \frac{\Delta D}{K}$$

Бу ерда: C_{xx} – бутун халқ хўжалиги бўйича капитал қўйилмалар иқтисодий самарадорлиги кўрсаткичи (коэффицент);

ΔD – йиллик миллий даромаднинг ўсиши, сўм;

K – бу ўсишни келтириб чиқарувчи капитал қўйилмалар, сўм.

Бутун халқ хўжалиги бўйича капитал қўйилмаларнинг ўрнини қоплаш муддати қуйидаги формула ёрдамида аниқланади:

$$M_{xx} = \frac{K}{\Delta D}$$

Капитал қўйилмаларнинг умумий (абсолют) иқтисодий самарадорлигини ҳисоблаш натижасида олинган кўрсаткичлар меъёрлар ва олдинги даврдаги ўхшаш кўрсаткичлар билан таққосланади.

Капитал қўйилмалар белгиланган кўрсаткичлар меъёрларидан ва ўтган даврдаги ҳисобот кўрсаткичларидан паст бўлмаган тақдирдагина иқтисодий самарадор, деб тан олинади.

Иқтисодий меъёр – бу кенг доирадаги бир хил иқтисодий кўрсаткичлар учун белгиланган умумий меъёрдир, масалан самарадорлик меъёрлари (E_n).

Капитал қўйилмаларнинг иқтисодий самарадорлиги – одатда пул кўринишида ишлаб чиқарилган маҳсулот ҳажмининг ўсишига имконият яратган капитал қўйилмалар, инвестициялар ҳажмига нисбати билан ўлчанадиган, ҳисоблаб чиқиладиган иқтисодий кўрсаткичдир. Капитал қўйилмалар самарадорлигини баҳолашнинг мураккаблиги шундан иборатки, пул капиталини бирор соҳага йўналтиришдан тортиб токи маҳсулот ишлаб чиқаришгача катта муддат ўтади, шунинг учун бу капитал қўйилмалар маҳсулот ҳажмини қай даражада ўстирганлиги-

ни миқдорий жиҳатдан аниқлаш анча қийин.¹

Капитал қўйилмаларнинг халқ хўжалиги бўйича умумий (абсолют) самарадорлигининг меъёрий кўрсаткичлари $E_n = 0,14$ даражасида қўлланилади:

- саноат учун $E_n = 0,16$;
- қишлоқ хўжалиги учун $E_n = 0,12$;
- қурилиш учун $E_n = 0,22$;
- савдо учун $E_n = 0,25$;

Истиқболда бу меъёрларнинг ҳажми меҳнат унумдорлигининг ўсиши, техника тараққиёти, маҳсулотларнинг материал сифимкорлиги ва фонд сифимкорлигининг камайиб бориши билан ошиб боради.

Капитал қўйилмаларнинг нисбий иқтисодий самарадорлиги аниқ хўжалик ва техник вазифаларни ҳал қилишнинг (масалан, янги техникани жорий қилиш ва корхоналарни техник жиҳатдан қайта қуроллантириш бўйича вариантни танлаш) тежамкор (мақсадга мувофиқ) вариантини аниқлашга хизмат қилади. У бир вариант бошқа вариантга нисбатан қанчалик яхшироқ эканлигини кўрсатади.

Капитал қўйилмаларининг нисбий иқтисодий самарадорлиги лойиҳаларнинг бир қанча вариантларини таққослашда ёки янги техникани танлашда кўриб чиқилади.

Капитал қўйилмаларнинг нисбий иқтисодий самарадорлиги кўрсаткичи бўлиб сарф қилинган харажатлар минимуми ҳисобланади. Ҳар бир вариант бўйича сарф қилинган харажатлар самарадорлиги меъёрига асосан бир хил ҳажмга келтирилган жорий харажатлар ва капитал қўйилмалар суммасидан иборат. Қайси вариант энг кўп самарадорлик бўйича капитал қўйилмалар ва жорий харажатлар ўртасидаги қулай нисбатни таъминласа, у шунчалик афзалликка эга бўлади. Аммо шундай ҳолатлар ҳам бўладик, бир вариант камроқ капитал қўйилмаларни, бошқаси эса жорий харажатларни талаб этади. Бундай вазиятда капитал қўйилмаларни тежаладиган жорий харажатлар билан таққослаш ва эришилган самарадорлик миқдорини унинг меъёрий

кўрсаткичи билан солиштириш талаб этилади. Юқорида келтирилганидек, бутун халқ хўжалиги бўйича самарадорликнинг меъёрий коэффиценти $0,14$ даражасида белгиланган. Алоҳида тармоқлар бўйича техник тараққиётни рағбатлантиришда самарадорликнинг меъёрий коэффicientини табақалаштиришга йўл қўйилади. Саноат учун $0,16$, қурилиш учун $0,22$ даражасида белгиланган. Савдо учун умумий (абсолют) самарадорликнинг меъёрий $S_m = 0,25$ даражасида белгиланган.

Капитал қўйилмалар самарадорлигининг $0,14$ га тенг бўлган меъёрий коэффicientидан келиб чиққан ҳолда капитал қўйилмалар ўрнини қоплашнинг меъёрий муддати $7,1$ йилни ($1,0:0,14$) ташкил этади. $S_m = 0,25$ коэффicientида эса у 4 йилга ($1:0,25$) тенг бўлади.

Нисбий иқтисодий самарадорлик қуйидаги формула орқали ҳисобланади:

$$J_i + S_m \times K_i = \text{минимум.}$$

Бу ерда : K_i – ҳар бир вариант бўйича капитал қўйилмалар;

J_i – ўша вариант бўйича жорий харажатлар;

S_m – капитал қўйилмалар самарадорлигининг меъёрий коэффicientи.

Маълумки, қайси вариант энг кам харажатларни талаб қилса, устунлик ўша вариантга берилади.

Капитал қўйилмалар нисбий иқтисодий самарадорлигининг мақсади муайян хўжалик ва техник вазифани ҳал қилишнинг тежамли (мақсадга мувофиқ) вариантини аниқлашдир. У бир вариант бошқа вариантга нисбатан қанчалик яхши эканлигини кўрсатади.

Ижтимоий соҳага харажатларни сарфлашнинг мақсади ижтимоий ва иқтисодий натижаларга (самараларга) эришишдир.

Ижтимоий соҳанинг ижтимоий натижаларига қуйидагилар киради:

- аҳолининг меҳнат ва ҳаёт кечириш шароитларини яхшилаш;
- турли касалликлар билан касалланишни камайтириш;
- аҳоли маълумот даражасининг ўсиши;
- бўш вақтнинг кўпайиши ва ундан мақсадга мувофиқ фойдаланиш.

1 Райсберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б. Современный экономический словарь. – 3-е изд. перераб. и доп. – М.: ИНФРА – М, 2001. – С. 460.

Ижтимоий натижаларни ўстиришнинг асосий омили бўлиб ижтимоий соҳанинг янги муассаса ва корхоналарини қуриш ва мавжудларини кенгайтириш (таълим, тиббий хизмат, маданият муассасалари, савдо ва умумий овқатланиш корхоналари, аҳолига маиший хизмат кўрсатувчи ва коммунал хўжалиги корхоналари ва бошқ.) ҳисобланади.

Режалаштириш, лойиҳалаштириш ва лойиҳалар вариантларини танлаш, капитал харажатларининг амалдаги самарадорлигини таҳлил қилишда ижтимоий соҳада капитал харажатларининг самарадорлиги аниқланади.

Ижтимоий соҳага йўналтирилган капитал қўйилмаларидан келадиган самара қуйидагиларда акс этиши мумкин:

Натурал ўлчамларда (масалан, корхоналар қувватлари бирликларида, корхоналарнинг ишлаш қобилиятида, объектларнинг сиғимкорлиги ва бошқ.);

Хизматлар турлари билан қамраб олиш кўрсаткичларида (масалан, 1000 яшовчига театрлар ва маданият уйларидаги жойлар сони, 1000 яшовчига шифоналардаги жойлар сони, 1000 яшовчига магазинлар савдо майдонининг квадрат метрлари сони ва ҳ.к.);

Қиймат шаклида (масалан, бир йилда сотиладиган хизматлар ёки маҳсулотлар ҳажми).

Ижтимоий соҳага харажатларнинг ижтимоий натижалари билан бир қаторда иқтисодий – бевосита ва билвосита (етақланувчи) натижалар ҳам ҳисобга олинади.

Ижтимоий соҳага харажатларнинг бевосита иқтисодий натижалари қуйидагилар ҳисобланади:

- хўжалик ҳисоби асосида тўла ёки қисман ишловчи ижтимоий соҳа корхоналари томонидан сотилган маҳсулотлар ва хизматлардан келиб тушган фойда;

- натурал ёки қиймат кўринишидаги маҳсулотлар ва хизматларни сотиш йиллик ҳажмининг ошиши.

Ижтимоий соҳа ичидаги харажатларнинг бевосита иқтисодий самарадорлиги қуйидаги формула орқали аниқланади:

$$\text{Сис} = \frac{\Delta\Phi}{K} \quad \text{ёки} \quad \frac{\Delta X}{K}$$

Бу ерда:

Сис – ижтимоий соҳа ичидаги харажатлар самарадорлиги кўрсаткичи;

$\Delta\Phi$ – хўжалик ҳисоби асосида тўла ёки қисман ишловчи корхоналарда хизматларни сотишдан келган фойданинг ўсиши, сўм;

K – бу ўсишни келтириб чиқарувчи капитал қўйилмалари, сўм;

ΔX – қиймат ёки натурал кўринишдаги маҳсулотлар ва хизматларни сотиш йиллик ҳажмининг ўсиши.

Хўжалик ҳисоби асосида амал қилувчи ижтимоий соҳа корхоналарига (шаҳар транспорти, туристик муассасалар, маиший корхоналар ва бошқ.) капитал қўйилмаларининг иқтисодий самарадорлигини аниқлаш – ишлаб чиқариш корхоналари бўйича мавжуд бўлган тамойиллар асосида бажарилади.

Шу билан бирга, капитал қўйилмалари иқтисодий самарадорлигини аниқлашнинг намунавий методикасига¹ биноан, ижтимоий соҳага капитал қўйилмаларининг умумий ва нисбий иқтисодий самарадорлигини аниқлашда билвосита (етақланувчи) иқтисодий натижалар ҳам ҳисобга олиниши лозим.

Билвосита иқтисодий натижалар ижтимоий соҳанинг ташқарисида, ижтимоий соҳанинг ишлаб чиқаришга ва бошқа тармоқларга таъсирини акс эттирган ҳолда ҳисобга олинади.

Масалан, соғлиқни сақлашга капитал қўйилмаларининг умумий иқтисодий самарадорлигини аниқлашда касалланишнинг камайиши ва яшаш фаолияти, ишлаш қобилиятининг узайиши натижа-сида бошқа тармоқларда амалдаги ишлаш вақти фондининг кўпайиши ҳисобга олинади.

Таълим тармоғига капитал қўйилмалари умумий иқтисодий самарадорлигини аниқлашда ишлаб чиқаришга малакалироқ ходимларни ва бошқа кадрларини жалб қилиш эвазига меҳнат унумдорлигини ошириш ҳисобига олинади.

1 Типовая методика определения экономической эффективности капитальных вложений. – М.: "Экономика", 1989.

Савдога харажатлар самарадорлигини аниқлашда товарларни сотиб олишга кетадиган вақтни қисқартириш ва бўш вақтнинг кўпайиши ҳисобга олинади.

Капитал қўйилмалар иқтисодий самарадорлигини аниқлаш Намунавий методикасининг 52 бандига биноан аҳолига хизмат кўрсатиш билан боғлиқ бўлган корхоналар ва муассасаларда (савдо, умумий овқатланиш, маиший хизмат кўрсатиш, алоқа, транспорт, соғлиқни сақлаш) капитал қўйилмалар самарадорлигини ҳисоблашда хизматлардан фойдаланишга сарфланадиган вақт қиймат шаклида баҳоланиши лозим.

Шундай қилиб, ижтимоий соҳага капитал қўйилмаларининг умумий (абсолют) самарадорлиги самара ўсишининг унга эришиш учун зарур бўлган сарфланган харажатлар суммасига нисбати сифатида аниқланади.

Умумий иқтисодий самарадорликни ҳисоблаш формуласи қуйидаги кўринишга эга.

$$\text{Сис} = \frac{\Delta \text{Сис}}{(\text{Ж} + \text{ЕмК})}$$

Бу ерда:

Сис – умумий (абсолют) самарадорлик кўрсаткичи;

$\Delta \text{Сис}$ – натижанинг (самаранинг) йиллик ўсиши;

Ж – жорий йиллик харажатлар, сўм;

Ем – самарадорликнинг меъёрий коэффициенти;

К – капитал қўйилмалар, сўм.

Умумий (абсолют) самарадорликнинг келтирилган кўрсаткичлари меъёрий кўрсаткичлар ва олинган даврда амалда эришилган худди шундай кўрсаткичлар билан солиштирилади.

Ижтимоий соҳадаги нисбий самарадорликни ҳисоблаш айнан ишлаб чиқариш соҳасидаги ҳисоблаш сингари амалга оширилади. Нисбий самарадорликни ҳисоблаш капитал қўйилмаларининг энг яхши варианты танлаш имконини беради.

Билвосита иқтисодий самара қиймат шаклида баҳоланади ва ижтимоий соҳа тармоғи миқёсида ҳисобланганда жорий харажатлардан чегириб ташланади. Ҳисоблаш формуласи қуйидаги кўринишга эга бўлади:

$$\text{Ж} - \text{Сқ} + \text{ЕмК} \rightarrow \min,$$

Бу ерда:

Сқ – билвосита иқтисодий самарани қиймат бўйича баҳолаш.

Адабиётлар рўйхати:

Ўзбекистон Республикасининг "Инвестиция фаолияти тўғрисида"ги Қонуни, 24.12.1998 й.

Типовая методика определения экономической эффективности капитальных вложений. – М.: "Экономика", 1989.

Воронцовский А.В. Инвестиции и финансирование (методы оценки и обоснования). СПб.: Изд-во С. – Петербургского университета, 1998. – 528 с.

Райсберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б. Современный экономический словарь. – 3 –е изд. перераб. и доп. – М.: "ИНФРА – М", 2001. – С. 460.

Игнотина Л.Л. Инвестиции. Учебное пособие. – М.: "Экономист", 2005. – 478 с.

Вахабов А.В., Хожибакиев Ш.Х., Муминов Н.Г. Хорижий инвестициялар. Ўқув қўлланма; и.ф.д., профессор А.В. Вахабовнинг умумий таҳрири остида. – Т.: "Молия", 2010. – 328-б.

Имомов Х. Ўзбекистонда инвестиция муҳити ва унинг самарадорлиги // Бозор, пул ва кредит. – Тошкент, 2002. – № 11-12. – Б. 26-27.